

Ömer Seyfettin'in "Bahar ve Kelebekler" Hikâyesinde Kültürel Unutkanlık/Amnezi

DR. ÖĞR. ÜYESİ HİLAL AKÇA *

Öz

Unutma belleğin canlı ve dinamik gücü, anı ise sadece ürünüdür. Bu nedenle unutma kültürünün paradokslarının çok iyi araştırılması gerekir. Bireyin toplumun ötekisi olmayı tercih ederek unutmaya sığınması, bireysel olduğu kadar siyasi, sosyal, dinî, tarihî gibi pek çok şartları da beraberinde getirir. Unutma, unutturma, zorlama, baskılama, sindirme gibi egemen gücün politikaları bireyleri 'alzheimer kurbanları'na dönüştürerek milli kimlik şuuru, tarih bilinci ve kültürel değerleri yok eder. Bu nedenle farklı disiplinler, son yıllarda toplumların yok olma tehlikesine karşı bellek çalışmalarına ağırlık vermektedir. Bireylerin ve toplumların varlıklarını sürdürebilmesi için belleğe ihtiyaç vardır. Özellikle tarih ve geçmişle bağ kurmak, nesiller arasındaki kültürel aktarımı kolaylaştırmak belleğin en önemli görevlerinden biridir. Belleğin hatırlama üzerine kurulu bu görevi toplumsal etkiye nasıl açıksa unutmak da en az hatırlamak kadar bu etkiye açıktır. Toplumların daha az hatırladığı ve zamanın çizgisine yenik düşmek zorunda kaldığı modern dönemde sosyal/kültürel amnezi bireylerin köksüz, bağısız ve geçmişini bastırarak unutmayı tercih etmelerine neden olmuştur. Kültürel amnezi dış hasar veya travmanın neden olduğu, bir toplumun köklerini, kültürünü ve kimliğiyle olan bağını unutturmaya zorlayan bir tür hastalıktır. Bir zamanlar bir bütün olarak bir topluluk tarafından benimsenen ancak şimdi unutulmuş ve yerini farklı ideallere bırakan bu süreç, nesiller arasındaki bağı koparıp bambaşka bir topluma dönüşmeyi beraberinde getirir. Ömer Seyfettin'in "Bahar ve Kelebekler"¹ hikâyesi birbirinden tamamen kopuk iki neslin çatışması üzerine kuruludur. Hikâyede yaklaşık üç kuşağa tanıklık etmiş büyük nine ve onun torununun torunu olan genç kız, eski ve yeni Türk kadınına sembolik düzlemde temsil ederek her iki neslin birbirinden tamamen kopuk ve yabancı olduğu gerçeğini ortaya koymaktadırlar. Çalışmada her iki nesil üzerinden hatırlama ve unutma kültürünün etkisi tartışılacaktır.

Anahtar sözcükler: bellek, kültürel bellek, hatırlama, unutma, kültürel amnezi

CULTURAL FORGETFULNESS/AMNESIA

IN ÖMER SEYFETTİN'S STORY OF "BAHAR VE KELEBEKLER"

Abstract

Forgetting is the living and dynamic power of memory, and memory is only its product. For this reason, the paradoxes of the culture of forgetting should be investigated very well. The individual's taking refuge in forgetting by choosing to be the other of the society brings together many conditions such as political, social, religious and historical as well as individual. Policies of the sovereign power such as forgetting, forcing, suppressing and intimidating destroy national identity consciousness,

* Erciyes Ün. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-posta: hakca@erciyes.edu.tr, orcid: 0000-0003-3518-7306,

¹ Ömer Seyfettin (2020). *Bahar ve Kelebekler*. Hikâyeler 1 (2. Baskı), Haz. Hülya Argunşah İstanbul: Dergâh Yay., s. 189-200. (Metin içinde kullanılan alıntılarda sayfa numaraları kitabın bu baskısına aittir.)

Gönderim tarihi: 12.10.2021

Kabul Tarihi: 05.12.2021

historical consciousness and cultural values by transforming individuals into “alzheimer's victims”. For this reason, different disciplines have been focusing on memory studies against the danger of extinction of societies in recent years. Individuals and societies need memory in order to survive. One of the most important tasks of memory is to connect with history and the past, to facilitate cultural transfer between generations. Just as this task of memory, which is based on remembering, is open to social influence, forgetting is as open to this effect as remembering. In the modern era, where societies remember less and have to succumb to the line of time, social/cultural amnesia has caused individuals to prefer to forget their past by suppressing them. Cultural amnesia is a type of illness caused by external damage or trauma, forcing a society to forget its roots, its culture, and its connection to its identity. This process, which was once adopted by a community as a whole, but is now forgotten and replaced by different ideals, brings about breaking the bond between generations and transforming into a completely different society. Ömer Seyfettin's story “Bahar ve Kelebekler” is based on the conflict of two completely disconnected generations. In the story, the great-grandmother, who has witnessed three generations, and her great-grandchild, the young girl, represent the old and the new Turkish women on a symbolic plane, revealing the fact that both generations are completely disconnected and foreign from each other. In the study, the effect of remembering and forgetting culture over both generations will be discussed.

Keywords: memory, cultural memory, remembering, forgetting, cultural amnesia

GİRİŞ

Jan Assmann'a göre bellek, insanların geçmiş deneyimlerden faydalanmalarını ve bu deneyimleri mevcut koşullara uygulamalarını sağlar. Kimliğin kırılma noktası olan bellek, bireyin var olma sürecinde en önemli sermayesidir. Kimlik ve bu kimliği yeni üyelere iletmek için bir araç yaratan bellek, hem kişisel hem de kolektif düzeyde bir benlik (kimlik) farkındalığı oluşturmamızı sağlayan yetidir. Kimlik de zamanla ilişkilidir. İnsan benliği, 'zamanın malzemesinden' inşa edilmiş 'artzamanlı bir kimliktir'. Bu zaman ve kimlik sentezi, bellek tarafından gerçekleştirilir. Zaman, kimlik ve bellek için üç seviye arasında aşağıdaki şekilde ayırım yapılabilir:

Level/Seviye	Time/Zaman	Identity/Kimlik	Memory/Bellek
İç (nöromental)	İç, öznel zaman	İç benlik	Bireysel bellek
Sosyal	Sosyal zaman	sosyal benlik/ sosyal rollerin taşıyıcısı olarak kişi	İletişimsel bellek
Kültürel	Tarihi, Efsanevi, Kültürel zaman	Kültürel Kimlik	Kültürel bellek

(Assmann, 2008, s. 109)

İç düzeyde bellek, nöro-mental sistemimizin bir meselesidir. Bireysel bellek, 1920'lere kadar bu şekilde tanınan tek bellek şeklidir. Belleğin, genel olarak bilinç gibi, sosyalleşmeye ve iletişime bağlı olduğunu ve sosyal yaşamın bir işlevi olarak analiz edilebileceğini Fransız sosyolog Maurice

Maurice Halbwachs

Halbwachs ortaya koyar. Bellek, gruplar ve topluluklar hâlinde yaşanmasını; gruplar ve topluluklar hâlinde yaşamak ise bir belleğin oluşmasını sağlar. Sigmund Freud ve Carl Gustav Jung gibi psikanalistler kolektif bellek teorileri geliştirirler ancak yine de ilk, içsel ve kişisel seviyeye bağlı kalırlar; kolektif belleği toplumsal yaşamın dinamiklerinde değil ama insan ruhunun bilinçsiz derinliklerinde ararlar. Halbwachs'ın 'kolektif bellek' kavramı ile 'kültürel bellek' anlayışı arasındaki farkı anlatmak için 'iletişimsel bellek' terimi ortaya atılır. Kültürel bellek, bir dizi insan tarafından paylaşılması ve bu insanlara kolektif, yani kültürel bir kimlik iletilmesi anlamında bir kolektif bellek biçimidir (Assmann, 2008, s. 109-110).

Kolektif bellek, insanları bir araya getirerek kendini güçlü kılar ve kolektif belleğin dayandığı grubun içerisindeki üyeler hatırlayan bireylerdir. Her bireysel belleğin kolektif bellek üzerindeki bir görüş açısı olduğunu, bu görüş açısının işgal ettiği yere göre değiştiğini ve bu yerin de bizzat, başka ortamlarla sürdürülen ilişkilere göre değiştiği rahatlıkla söylenebilir. Kolektif bellek bireysel belleği kuşatır fakat onunla karışmaz; daha ziyade onun yasaları doğrultusunda evrilir ve ara sıra bazı bireysel hatıralar ona nüfuz etse de artık kişisel bir bilinç olmayan bir küme içerisine yerleşir yerleşmez şekil değiştirir (Halbwachs, 2018, s. 39-46).

Halbwachs, kolektif hatıraların bireysel hatıraların üzerine eklenerek daha kullanışlı ve güvenilir hâle geldiğini ancak öncelikle bireysel hatıraların olması gerektiğini söyler. Aksi takdirde bellek boş çalışır. Hatıraların bütüne dâhil olması beklenmez çünkü önemli olan anımsadığımız anının yeterince erken yani hatıra hâlen canlıyken gelmesidir. Bu nedenle hatıranın tarihsel anlamını etrafa yayması bizzat hatıranın kendisi üzerinden gerçekleşir. Hatıra, şimdiki zamandan ödünç alınanlarla geçmişin yeniden kurgulanması ve bu kurguda eskinin imgesinin epey değişmiş olarak yeniden ortaya çıkmasıdır. Buna göre hatıra hiçbir zaman olduğu gibi hatırlanmaz. Kişi yaşadığı anda sahip olduğu bilgilerle veya bakış açısıyla hatırayı yeniden oluşturur; farkında olmadan hatıra üzerinde değişiklik yapabilir. Ancak bu değişiklik hatıralarda bulunan boşlukları tamamlamak için de yapılmış olabilir. Çünkü "Bergson'a göre geçmiş, bir bütün olarak, bizim için var olduğu hâliyle hafızamızda kalır; fakat bazı engeller, özellikle de beynimizin davranışı, onun bütün bölümlerini hatırlamamıza engel olur." (Halbwachs, 2018, s. 55-73) Halbwachs'a göre birey, kolektif belleğiyle duruma/şartlara göre geçmişin farklı noktalarına geri döner. Tamamen içsel olan yani sadece bireysel bellekte muhafaza edilebilen anı yoktur. Bireyler anılarını toplumsal belleğin çerçevelerinden yardım alarak canlandırır ve anılar eylemlere yol gösterdiği sürece var olur. Toplumun içerisinde ayrışan çeşitli gruplar, her an kendi geçmişlerini yeniden üretebilirler. Toplumsal inançlar, kökenleri ne olursa olsun ikili bir karaktere sahiptir. Bunlar kolektif gelenekler ya da anılardır ama aynı zamanda şu anın bilgisinin sonucu olan fikirler ve uzlaşımlardır. Toplumsal düşüncenin temel olarak bir bellek olduğu ve tüm içeriğinin sadece kolektif anılardan oluştuğu ama aralarından sadece bazılarının- toplumun mevcut çerçeveleri üzerinde çalışarak yeniden inşa edebildiklerinin-varlıklarını sürdürdüğü sonucu çıkartılabilir (2016, s. 335-366).

Kültürel bellek konusu, yirminci yüzyılın başında Halbwachs'ın çalışmalarıyla çeşitli disiplinlerde kültür ve bellek arasındaki ilişkinin incelenmesiyle gündeme gelmiştir. 'Kültürel' (ya da 'kolektif', 'toplumsal') bellek kesinlikle çok yönlü ve çeşitli bir kavramdır. Tarih, politika, felsefe, teoloji, psikoloji, edebiyat, medya gibi pek çok alanda inceleme konusu olan 'kültürel bellek' insanın yeryüzündeki macerasının hem ortak hem de farklı yönlerini içerir. Mitler, anıtlar, tarih yazımı kadar çeşitli medya, uygulamalar ve yapılar, ritüel, konuşma ile hatırlama, kültürel bilginin konfigürasyonları ve nöronal ağlar günümüzde bu geniş terim altında toplanmaktadır. Kültürel belleğin ilk düzeyi biyolojik bellekle ilgilidir. Hiçbir bellek tamamen bireysel değildir; her zaman doğası gereği kolektif bağlamlar tarafından şekillendirilir. Birlikte yaşanan insanlar, okunan kitaplar, kullanılan eşyalar ve medya geçmişin hatırlanmasına ve yeni deneyimlerin kodlanmasına yardımcı olan şemalar sağlar. Anılar, çoğu zaman arkadaşlar arasındaki sohbetlerden kitaplara ve mekânlara kadar uzanan dış etkenler tarafından şekillendirildiği gibi de tetiklenir. Kısacası, birey sosyokültürel bağlamlarda hatırlar. Bu birinci düzeyle ilgili olarak, 'bellek' gerçek anlamda kullanılırken, "kültürel" özneliliği "sosyo-kültürel bağlamlar ve bunların bellek üzerindeki etkileri" anlamına gelen bir metonimdir. Kültürel belleğin ikinci seviyesi, sosyal grupların ortak bir geçmişi inşa ettiği sembolik düzen, medya, kurumlar ve uygulamalara atıfta bulunur. 'Bellek' burada mecazi anlamda kullanılmıştır. Toplumlar harfi harfine hatırlamazlar; ancak ortak bir geçmişi yeniden inşa etmek için yapılanların çoğu, mevcut bilgi ve ihtiyaçlara göre geçmişin versiyonlarının yaratılmasında içkin olan seçicilik ve perspektif gibi bireysel bellek süreçlerine biraz benzerlik gösterir (Erll, 2008, s. 1-5).

Kültürel belleğin en güçlü biçimleri, mağdur gruplarının yaşadığı geçmiş travmaların anılarını içerebilir. Kültürel belleğin temel işlevi, iyi ya da kötü geçmişi hatırlamak değildir. Jan Assman iletişimsel ve kültürel bellek arasında bir ayrım yapar. Günlük yaşamdaki anıların sözlü olarak yaygın aktarımıyla ilgili bellek iletişimseldir ve konuşmanın odaklandığı kültürel bellek, nesiller boyunca saklanabilen, aktarılabilen ve yeniden birleştirilebilen nesnelleştirilmiş ve kurumsallaşmış anılara atıfta bulunur. Kültürel bellek, metinlerde, ayinlerde, anıtlarda, kutlamalarda, nesnelere, kutsal yazılarda ve olanlarla ilişkili anlamları başlatmak için anımsatıcı tetikleyiciler olarak hizmet eden diğer ortamlarda somutlaşan sembolik miras tarafından oluşturulur. Ayrıca, efsanevi kökenlerin zamanını geri getirir, geçmişin kolektif deneyimlerini kristalleştirir ve bu binlerce yıl sürebilir. Bu nedenle, inisiyellerle sınırlı bir bilgiyi varsayar. Bu ileriye dönük hatırlamadır. Kültürel bellek, kültürün kalıcı olmasını; insanların kendi kültürlerine ve geçmişte neyin işe yaradığının izlerini koruyarak kültürlerin yeni koşullara uyum sağlamasını kolaylaştırır. İletişimsel bellek ise yakın geçmişle sınırlıdır, kişisel ve otobiyografik anıları çağırır ve üç ila dört kuşak arasında kısa bir dönem (80 ila 110 yıl) ile karakterize edilir. Gayri resmi niteliği nedeniyle, onu iletenlerin uzmanlığını gerektirmez.² Gündelik iletişime dayanan iletişimsel bellek, yaklaşık üç kuşakla sınırlı kişiler arası iletişimin yarı-senkron bir sürecinin sonucudur; kültürel bellek ise yüzyıllar ve binyıllar boyunca uzanan gelenekle ilişkisi nedeniyle artzamanlıdır. Aleida Assmann geleneğin iletişimin özel bir durumu olduğunu savunurken,

²Meckien, Richard (2013). Cultural memory: the link between past, present, and future. (<http://www.iea.usp.br/en/news/cultural-memory-the-link-between-past-present-and-future>, Erişim Tarihi: 21.09.2021)

kültürel belleğin uzun zaman dilimlerinde nasıl saklandığını ve aktarıldığını düşünür. Bu anıları geri almak, anlamlandırmak ve aktarmak için yorumlama ve anlam yükleme çok önemlidir. Bu uygulamaları yapabilenler 'rahipler, bilgeler, öğretmenler' özel bir bellek "taşıyıcıları" grubunu oluştururlar. Tutarlı bellek uygulamaları metinlere, görüntülere ve ritüellere odaklandığında, topluluğun kimliğiyle ilgili hâle gelen bir kanonun kurulması ve pekiştirilmesiyle sonuçlanır (Velicu, 2011, s. 2).

Kültürel bellek bir tür kurumdur. Sözcüklerin seslerinin veya jestlerin görüntüsünün aksine, sabit ve durum-aşkın olan sembolik biçimlerde dışsallaştırılır, nesneleştirilir ve saklanır. Bu nedenle bir durumdan diğerine ve bir nesilden diğerine aktarılabilirler. Belleğin taşıyıcıları olarak dış nesnelere, zaten kişisel bellek düzeyinde bir rol oynamaktadır. İnsan aklıyla donanmış varlıklar olarak sahip olduğumuz bellek, sadece diğer insan hatıralarıyla değil, aynı zamanda 'şeyler', dışsal sembollerle de sürekli etkileşim içindedir. Kültürel bellek geçmişteki sabit noktalara dayanmaktadır. Kültürel bellekte bile geçmiş bu hâliyle korunmaz, sözlü mitlerde veya yazılarda temsil edildiği, şöenlerde oynandığı ve sürekli değişen bir şimdiyi aydınlattığı için sembollere dökülür. Kültürel bellek bağlamında, mit ve tarih arasındaki ayırım ortadan kalkar. Arkeologlar ve tarihçiler tarafından araştırıldığı ve yeniden yapılandırıldığı hâliyle geçmiş, kültürel bellek için geçerli değildir, yalnızca hatırlandığı gibi geçmiştir. Burada kültürel bellek bağlamında önemli olan kültürel belleğin zamansal ufkudur. Kültürel bellek, ancak geçmişin "bizim" olarak geri kazanılabileceği ölçüde geçmişe uzanır. Bu nedenle, bu tarihsel bilinç biçimine sadece geçmiş hakkında bilgi olarak değil, "bellek" olarak atıfta bulunulur (Assmann, 2008, s. 110-113). A. Assmann'a göre Marcel Proust'un ünlü Madeleine'i veya eserler, nesnelere, yıldönümleri, ziyafetler, ikonlar, semboller veya manzaralar gibi şeylerle ilgili olarak, 'bellek' terimi bir metafor değildir ama hatırlayan bir zihin ile hatırlatan bir nesne arasındaki maddi temasa dayanan bir mecazdır. Eşyaların kendilerine ait bir belleği yoktur, ancak bize hatırlatabilirler, belleği tetikleyebilirler çünkü onlara yatırdığımız hatıraları; yemekler, ziyafetler, ayinler, resimler, hikâyeler ve diğer metinler, manzaralar ve diğer 'bellek yerleri' taşırlar. Toplumsal düzeyde, gruplar ve toplumlarla ilgili olarak, dış sembollerin rolü daha da önemli hâle gelir, çünkü bir hafızaya 'sahip olmayan' gruplar, hatırlatıcı olarak kastedilen şeyler aracılığıyla kendilerini bir 'oluşturma' eğilimindedir. Anıtlar, müzeler, kütüphaneler, arşivler ve diğer anımsatıcı kurumlar gibi. Buna kültürel bellek denir ve kültürel bellek, kuşaklar dizisinde yeniden somutlaşabilmek için, iletişimsel belleğin aksine, bedensiz bir biçimde var olur; koruma ve yeniden düzenleme kurumlarına ihtiyaç duyar (2008, s. 110-111).

Jan Assmann

Kültürel bellek çalışmalarında hatırlama/anımsama kadar unutma/amnezi de o ölçüde etkilidir. Hatırlamak ve unutmak hem bireysel hem de toplumsal düzlemde farklı bileşenlere ve sonuçlara sahiptir. Geçmişle yüzleşme ve hesaplaşma ya da geçmişi silme belleğin tarih, kimlik,

Kültürel bellek çalışmalarında hatırlama/anımsama kadar unutma/amnezi de o ölçüde etkilidir. Hatırlamak ve unutmak hem bireysel hem de toplumsal düzlemde farklı bileşenlere ve sonuçlara sahiptir. Geçmişle yüzleşme ve hesaplaşma ya da geçmişi silme belleğin tarih, kimlik,

dil, din ve genel itibariyle toplumla kurduğu ilişkiyle doğrudan alakalıdır. Toplumsal devamlılığın sağlanmasında kültürel hatırlama bireyleri ortak değerler etrafında birleştirirken kültürel unutmaların ayrışmalarına ve asimile olmalarına sebep olmaktadır. Bireysel düzlemde modernitenin en önemli hastalığı olan 'alzheimer' kişiyi geçmişinden ve anılarından çekip alırken toplumsal düzlemde de milletlerin yok oluş serüvenini hızlandırmaktadır. Psikolog Hermann Ebbinghaus, unutmayı bilimsel yöntemle inceleyen ilk kişilerden biridir. Ebbinghaus, kendisini özne olarak kullandığı deneylerin bulgularını 1885'te *Memory: A Contribution to Experimental Psychology*'de yayımlar. Ebbinghaus unutmaya eğrisi hazırlayarak elde ettiği sonuçlarla unutmaya ve zaman arasında bir ilişki ortaya çıkarır. Öğrenildikten sonra çok hızlı bir şekilde kaybolan bilginin üzerinde nasıl ve ne sıklıkla öğrenildiği gibi faktörler etkilidir. Uzun süreli bellekte saklanan bilgiler ise şaşırtıcı derecede kararlıdır. Bazen bilgi unutulmuş gibi görünebilir, ancak ince bir ipucu bile hafızayı tetiklemeye yardımcı olabilir. Hayal etmek en iyi hatırlama araçlarından biridir. Başlangıçta birey kendini unutkan ve hazırlıksız hissetmiş olsa da hayal etmek, muhtemelen hatırladığının bile farkında olmadığı bilgilerin anımsanmasına yardımcı olur.³

Unutma sorunu üzerine yapılan son teoriler, zaten olmuş olanı silmek, kaçınmak ve nihayetinde hafızadan silmek için zorlama, arzu, çaba veya talep üzerinde durur. Bu tür bir kuramlaştırma, özneye unuttuğunu zaten unutulmuş olarak ilan ettirme ve dolayısıyla onu hatırlamaya yönlendirme paradoksunu akla getirir. Benzer şekilde unutmama dürtüsü, hem unutulma tehlikesini hem de sürekli olarak kendine hatırlamayı hatırlatma ihtiyacını vurgular (Lampropoulos vd. 2010, s. 1). Aslında belleğin kendi iradesi vardır, insan her ne kadar bazı şeyleri unutmamak için kendisine telkinde bulursa da bellek, canı nereye isterse oraya oturan bir canlı gibidir. Bu nedenle bir şeyi muhafaza etmeme emrini dikkate almaz, unutmak istenilen şeyler için bütün çaba boşunadır (Draaisma, 2012, s. 13). Jacoby, anımsayan bir tarihin yanı sıra unutmama gereksiniminden doğan bir tarihin de var olduğunu söyler (1996, s. 9). Unutmak, en genel anlamda, insan yaşamı için gerekli olan bir şeyi kaybetmek ya da elde tutmayı başaramamak; tam olarak bir anının, pozitif bir içeriğin olması gerektiği yerde yokluk, boşluk ya da kayıp anlamına gelir. Hatırlama kavramı ise yalnızca bilişsel ve entelektüel değil, aynı zamanda tüm modern öncesi çağların ahlaki ve kültürel bir ideali olan şeyin, yalnızca büyük miktarda bilgiyi depolama ve geri getirme yeteneği olmadığına işaret eder. Çok daha önemli olan, hatırlanan bilgi ve deneyimin türü ve bu hatırlamanın kişinin davranışı ve karakteri üzerindeki etkisidir (Brockmeier, 2002, s. 5).

Çeşitli toplumlarda belirli dönemlerde 'unutma politikası' öne çıksa da hatırlama kültürü evrensel bir olgudur. Hatırlama kültürünün herhangi bir biçimine sahip olmayan bir grup düşünmek mümkün değildir. Bugüne kadar 'ortak bellekten' yoksun bir siyasi ve sosyal topluluğa rastlanmamıştır. Bununla birlikte hatırlama kendiliğinden gerçekleşmez. Çünkü geçmiş kendi içinde bir bütünlüğü olan, tamamlanmış, kapalı olaylar toplamı değildir ancak kendisiyle ilişki hâlinde olunursa ortaya çıkar (Sancar, 2016, s. 42). Bu bağlamda insanın belleği öğrenilen, deneyimlenen bilgileri hem koruma hem de kurtarma yeteneğini içerir fakat bu kusursuz bir süreç değildir. Hayat her zihne bir anı atıflarken, zihinde önceden var olan duyular, hisler, fikirler

³ <https://www.verywellmind.com/forgetting-about-psychology-2795034>, Erişim Tarihi: 07.09.2021

muğlaklaşarak hafızada saklanmaya devam ederler. Bireyin kimlik inşasını sürdürmesi ve aktarması için anılara ihtiyacı olduğu gibi, toplum da aynı ihtiyaca sahiptir. Ancak moderniteyle beraber bireyin ön plana çıkmasıyla toplumsal bağlar zayıflamaya ve çürümeye başlar. Bireycilik, modern kültürün önemli paradigmalarından birisidir. Genel olarak her türlü beşerî oluşumu ferde indirgeyen dolayısıyla ilahi bağlantıyı göz ardı eden bir eğilim olarak tanımlanabilir. Birey daima kendi başınadır ancak modern dışı toplumlarda ferde ortaya koyduğu şeyler bile ortak bir değerün ürünüdür. Fert sadece bir vesileden ibarettir. Modern toplumlarda ise fert ön plana çıkarılarak bireyselleşme adı altında bireyin eritilmesi ve başladığı noktaya tekrar dönüşü söz konusudur. Bu durumda artık bir varlık olarak insan kendini koruyamaz duruma gelmektedir. Bireyin izole edildiği bu toplumlarda acizlik, güçsüzlük, kendinin hiçbir şeyine yetememe modern insanın tipik özelliğidir. Bireyselleşmenin getirdiği önemli sorunlardan birisi de şüphesiz kimlik sorunudur. Bu toplumlarda sürekli verilir alınan kimlik beraberinde bunalımı ve asimilasyonu getirmektedir. İçerikten çok görünürlüklerle ilgili olan kimliğin en önemli sorunu, sosyal varlığın kendisi için uygun bulduğu kimlikle başkalarının zorla verdiği kimlik arasında yaşadığı çatışmadır (Aydın, 2014, s. 91-93).

Ulusal ruh hâlimize alzheimer hastalığı metaforunu uygulayan Stephen Bertman, kültürel amnezinin, alzheimer hastalığı gibi, insanların ruhunu kemirip, sinsice ilerleyen ve güçten düşüren bir hastalık olduğunu gösterir. Unutma ister uzun ister kısa süreli bellekle ilişkili olsun, günlük hayatımızın bir parçasıdır. Her şeyi hatırlamak imkânsızdır ve bu nedenle, hatırlamanın ayrılmaz bir şekilde unutmayla bağlantılı olması doğaldır. Bu nedenle, unutma ne olumlu ne de olumsuzdur. Toplumsal varoluşun kalıntılarını korumak ve onun temel arşivlerini sınıflandırmak hem de hafızada saklamak ve canlı tutmak için gösterilen çaba da beraberinde bir amneziyi getirir. Arşivler, kaynaklar, notlar, hatırlatıcılar, anımsatıcı teknik araçlar, içermeler ve hariç tutmalar arasında, insan tarihselleştirme sürecini anladığı kadar bu sürece meydan da okuyabilir. Kültürel amnezi ile unutma arasında net bir ayrım yapmak, belki de hafıza kaybı yaşayan kişinin her şeyi, hatta kendini unutmayla ilgili her şeyi unutmaya yatkın olması sayesinde mümkün müdür? Amnezinin öznesinin geçmişle herhangi bir bağlantıdan muaf tutulduğunda ona ne tür bir koşulsuzluk sağladığı fikri bütün boyutlarıyla tartışmalıdır (Lampropoulos vd. 2010, s. 2-3).

Kültürel amnezi, eskiden önemli olan, ancak şimdi zorla yerinden edilmiş ve yerine zorbalıkla bir geleceğin inşa edilmeye çalışıldığı toplumlarda bireylerin gösterdiği yaygın bir cehalet ve kayıtsızlıktır. Ömer Seyfettin'in "Bahar ve Kelebekler" hikâyesi bu eksende kurgulanmış ve hikâye kişilerinden olan genç kız, Batı'nın dayattığı hayat şeklini sorgulamadan kabullenerek benimsemiştir. Diğer taraftan hikâyede iletişimsel belleğin temsili değerini taşıyan büyük nine kapanan bir devrin ve geleneksel Türk kadınının yaşantısını anımsatmakta ve bir anı taşıyıcısı olarak eski-yeni Türk kadınının karşılaştırılmasına imkân tanımaktadır. II. Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatının önemli temsilcilerinden olan Ömer Seyfettin'in *Genç Kalemler* dergisinde yayımlanan bu hikâyesi aynı dergide yayımladığı 'Yeni Lisan' makalesinin öne sürdüğü tezlerle ilişkin bir örneklem oluşturur. *Bahar ve Kelebekler* yeni lisana ilişkin örneklerin ve beklentilerin istikametini gösterebilmek adına örnek bir edebî metindir. Hikâyenin başına düşülen "Yeni

Lisanla" notu sade ve anlaşılır bir dil ile anlatı örneği olduğunu ortaya koyar (Durmuş, 2018, s. 892).

KAPANAN BİR DEVRİN İLETİŞİMSEL BELLEK ÖRNEĞİ: BÜYÜK NİNE

Psikologlar, belleğin kişisel deneyimlerinin depolandığı yere 1980'li yıllardan beri 'otobiyografik/bireysel bellek' adını verirler. Bu bölüm insan hayatının vakaynamesidir. Hatırlanan en eski anıların barınağı olan otobiyografik bellek, sürekli başvurulan en uzun dönemli kayıttır. Otobiyografik bellek aynı anda hem hatırlar hem unuttur. Hayatın notlarının düşüldüğü ve kaydedildiği bu defter, kendine özgü birtakım yasalara sahiptir. Birey, genel itibariyle üç ya da dört yaş öncesini hatırlamazken en acı verici olayları sabıka kayıtlarına benzer kesinlikle hatırlar. Aslında bellek en çok kederli an ve olayları hatırlar. Bireyin yaşadığı depresyon ve uykusuzluk/insomni otobiyografik belleği bir ıstırap hikâyesine dönüştürür. Huzur bozan her anı diğer anılarla bağlantı kurarak belleği gafil avlar. Aniden gelen bir koku, ses ve görüntü uzun süredir düşünülmeyen bir şeyi hatıra getirir. Birey, yaş aldıkça bilhassa çocukluk anılarını daha çok ve net hatırlar ve bunu çevresindekilerle paylaşır. Bu nedenle otobiyografik bellek bireyin en yakın dostudur (Draaisma, 2012, s. 13-14). Bireysel/otobiyografik bellek tarihî deneyimlerle birleşerek iletişimsel belleğe de dönüşür. İletişimsel bellek yakın geçmişe ilişkin anıları kapsar. Bunlar kişinin çağdaşları ile paylaştığı anılardır. Bunun en tipik örneği kuşağa özgü bellektir. Bu bellek tarihi olarak grupla bağlantılıdır, zamanla oluşur ve zamanla yok olur; daha açık ifade edersek taşıyıcıları ile sınırlıdır. Sahibi olduğu zaman bir başka belleğe yer açar (Assmann, 2015, s. 58). İletişimsel bellek kurumsal değildir; herhangi bir öğrenme, aktarma ve yorumlama kurumu tarafından desteklenmemektedir; uzmanlar tarafından yetiştirilmez ve özel günlerde çağrılmaz veya kutlanmaz; herhangi bir maddi simgeleştirme biçimiyle resmileştirilmez ve sabitlenmez. Gündelik etkileşimle iletişim içinde yaşar ve tam da bu nedenle, normalde seksen yıldan daha geriye gitmeyen, etkileşim hâlindeki üç neslin zaman aralığına ulaşan sınırlı bir zaman derinliğine sahiptir. Yine de çerçeveler, "iletişimsel türler", iletişim ve temalaştırma gelenekleri ve hepsinden önemlisi aileleri, grupları ve nesilleri birbirine bağlayan duygusal bağlar vardır (Assmann, 2008, s. 111). 'İletişimsel bellek' bir grubun üyelerinin kendi geçmişlerini, 'biz' grubunun kimliğe özgü büyük anlatısıyla etkileşim içinde olduğunu düşündükleri ve bu geçmişe ne anlam yükledikleri konusunda kasıtlı bir anlaşmayı ifade eder. 'Kültürel' ve 'iletişimsel bellek' ancak teorik bir bağlamda kesin olarak ayrılabilir; bireylerin ve sosyal grupların fiili hafıza pratiğinde, onların biçimleri ve yöntemleri birbirine bağlıdır. Bu aynı zamanda, "kültürel belleğin" şeklinin -en azından daha uzun bir zaman diliminde gözlemlendiğinde- neden değiştiğini de açıklar: İletişimsel hafıza, bazı yönleri değersizleştirirken diğerlerine daha fazla değer verir ve ayrıca yeni unsurlar ekler (Welzer, 2008, s. 285).

Ömer Seyfettin

“Bahar ve Kelebekler” hikâyesinde iletişimsel bellek örneği büyük nine, kaybolan bir neslin son temsilcisi olarak anı taşıyıcısı görevini üstlenir. Doksan yedi yaşında bütün gününü evde uyuyarak geçiren büyük ninenin, aslında sembolik düzeyde gücünü ve ihtişamını kaybetmiş bir devleti temsil ettiği söylenebilir. Yeni neslin yıkılan bu devlet karşısındaki duyarsızlığı ise aynı evde yaşayan henüz on sekiz yaşındaki torununun torunu olan genç kızın büyük nineyi görmezden gelerek yok sayması üzerinden verilmiştir. Evdeki eşyadan herhangi bir farkı olmayan büyük nine oldukça yalnız, eksik ve terk edilmiştir. Çünkü anılarını paylaşacağı çağdaşları bu dünyadan göçüp gitmiş ve kendisi de içindeki yaşama sevinci ve isteğine rağmen nesil çatışmasının yaşandığı bu evde sınırlı bir hayata mahkûm edilmiştir: “Pencerenin önündeki şişman koltuğa gayet zayıf, gayet sarı, gayet ihtiyar bir kadın oturmuştu. Bahara ve hayata dargın gibi arkasını dışarıya çevirmişti.” (Ömer Seyfettin, 2020, s. 189). Büyük ninenin bahara ve hayata dargın olmasının sebebi, yeni neslin içinde bulunduğu köksüz, bağısız ve yabancı olma durumunun getirdiği ümitsizlikten ve kendi neslinin de bütün öyküsünün tamamıyla terk edilmesindedir. Büyük ninenin içinde bulunduğu ortama hükmedememesinin ve ellerinden kayıp giden bu genç kıza belki de o güne kadar deneyimlerini tam olarak aktaramamasının sebebi kendisinin de geçmişle yüzleşmeye cesaretinin olmamasından kaynaklanabilir. Halbwachs, hatırlamayı yüzleşme olarak ele alır. İnsanların hatıralarının kolektif olarak kaldığını ve kendi hatıralarının bile başkaları tarafından hatırlatıldığını söyler. Bunun sebebi ise toplumsal bir varlık olan insanın insanlardan soyutlanamamasıdır. Sonuçta birey tanıdığı insanları, hayatı boyunca zihninde taşır. Hikâyede, büyük nine hayattan ve hatıralarından kopuk, insanlardan soyutlanmış bir şekilde yeni neslin hüküm sürdüğü bu eve sığınmak zorunda kalmıştır. Ona geçmişini, anılarını, deneyimlerini ve hayattan zevk aldığı günleri anımsatacak ve onu geçmişe davet edecek bir anımsatıcı öğeye ihtiyacı vardır. Geçmişini kendisiyle beraber deneyimleyen tanıkların yokluğu büyük nineyi büsbütün çaresizliğe ve yalnızlığa itmiştir. Oysaki hatırlamak ya da hatırayı teyit etmek için mutlaka tanık olması gerekli değildir. Bazen tanık olsa bile hatırlama tam olarak gerçekleşemeyebilir. Olayın bireyin belleğinde yer etmesi özel bir dikkati beraberinde getirir ve hatta bazen bazı gerçek hatıralara yoğun bir hayali anı kütleleri eklenir. Bu nedenle tanıkların bütününde hatıraların sağlam bir kütle hâlini alabilmesi için, anımsatıcı bir tohuma ihtiyaç vardır (Halbwachs, 2018, s. 10-13). Çünkü ufacık bir an, bir koku, bir resim bize geçmişini veya unuttuğumuzu sandığımız bir anıyı hatırlatır. Yani hatırlama için tanık olmasa bile hatırlama gerçekleşir ancak bir anımsatıcı tohum gerekmektedir: “O hâlde her hatıranın temelinde, onu sosyal düşüncenin pek çok unsurunun yer aldığı diğer algılardan ayırt etmek için *duyusal sezgi* olarak adlandırmayı kabul edeceğimiz, bütünüyle bireysel bir bilinç durumunun çağrışımı bulunacaktır.” (Halbwachs, 2018, s. 23). Hikâyenin girişinde bu duyusal sezgi ve çağrışım ağı ‘mevsim’ olgusuna bağlı olarak gerçekleşir. Hikâyede okuyucu düzleminde büyük nine için betisel bir özellik ve rol olarak “bahara ve hayata dargın gibi” şeklinde bir tasvir yapılsa da anımsatıcı öğe ‘bahar’ mevsiminin gelmesidir: “... Birden, üç dişi kalan buruşuk ağzını açtı. Esnedi. Bir mumya uzvu kadar sararmış ve katlaşmış elini başına götürdü. Kahverengindeki yemenisi altında daha beyaz görünen saçlarına dokundu. Bir an düşündü. Yine esnedi. Galiba uyanacaktı...” (Ömer Seyfettin, 2020, s. 189). Bu uyanışın ardından büyük ninenin arkasındaki açık pencereden giren

kışkırtıcı rüzgârın onu heyecanlandırması; bu heyecana kuş cıvıltılarıyla beraber çiçek ve çimen kokularının eşlik etmesi onu hayalinde uzak, ezeli ve neşeli sabaha hazırlamıştır. Ufacık bir an, bir koku ve ürpermeyle kendine gelen büyük nine duyuşal sezgileriyle harekete geçmiş hem gerçek hem de mecaz anlamda uykusundan uyanmıştır. Marcel Proust'un *Kayıp Zamanın İzinde*'de ünlü "Madeleine" (bir Fransız kurabiyesi) aracılığıyla yaptığı analiz oldukça dikkat çekicidir. Proust, bir yetişkin olarak 'madeleine' yeme eyleminin, çocukluğunun bağlamını yeniden canlandırdığını fark eder. Ona göre madeleine, istemeden ortaya çıkan geçmişin sembolüdür. Proust, farkına varmadan anıları biriktiren bir öznelğin sınırlarının izini sürer. Dolayısıyla anıların ortaya çıkışını tanımlamak için 'duyuşal bilinç'ten söz etmek gerekir. Başka bir deyişle bu anımsama entelektüel değil, duyuşal bir faaliyettir. Belirli nesnelere veya kokular anıları çağırır. Bu teori, geçmişten ziyade şimdi olabilir, başka bir deyişle, öznenin bir şekilde zamanı bükebileceğini ve geçmiş/şimdi arasındaki ikiliği kırabileceğini belirtir. Proust böylece geçmişte hapsedilmiş, unutulamayan bir öznelğin de resmini çizer; bilinç geçmişte perçinlenir ve hafızasından acı çeker. Ona göre insanlık hâlinin baskın zamanı geçmiş gibi görünür ve insan esasen nostaljiktir.⁴ Bu bağlamda büyük nine arkasını döndüğü baharın rengi, kokusu ve dokusuyla aniden kendine gelerek Proust'un dediği geçmiş ve şimdi arasındaki ikiliği kırmış ve hapsettiği, perçinlediği ve belki de unutmaya karar verdiği geçmişle yeniden bir araya gelmiştir. İlk anılarıyla yaşlılığın unutkanlığı arasında sıkışıp kalan kişi/büyük nine, anıların oluşumuyla yıkımı arasında henüz hatırlama kabiliyetine sahip olmadığı zaman ile hatırlama kabiliyetinin yitirdiği zamanlar arasındaki o ince çizgiyi aşmış ve her insana hayatı boyunca eşlik eden belleği onu ve genç kızı tekrar hayata döndürmek için harekete geçmiştir (Draaisma, 2012, s. 25). Bu duyuşal uyanıştan sonra torununun torunu olan genç kızla iletişim kurma çabası içinde olan büyük nine, "Yavrum, niçin susuyorsun, dedi, biraz konuşalım." (Ömer Seyfettin, 2020, s. 190) diyerek içinde kıpırdanan heyecanı ve baharın getirdiği canlılığı ona da aktarmak istemiş; kendisiyle beraber bu eve mahkûm olan torununun haline üzölmüştür. Oysa torunun içinde bulunduğu zaman dilimi büyük ninenin deneyimlediği ve yaşadığı dönemden oldukça uzakta, geçmişle olan bağın tamamen koptuğu Batı medeniyetinin hegemonyasının hüküm sürdüğü bir nesle imlemektedir. Connerton'a göre günümüzle ilgili deneyimlenen çoğu şey geçmiş hakkında bildiklerimiz üzerine oturur ve bu durum var olan toplumsal düzeni meşrulaştırır. Anımsama, bireysel olmaktan çok kültürel bir etkinliktir (2019, s. 12-13). Bu bağlamda düşünöldüğünde genç kızın içinde bulunduğu ortamda meşrulaşmış bir toplumsal düzenin ve geçmişin sağlam temelleri üzerine inşa edilen bir kültürel

Marcel Proust

⁴ <https://www.the-philosophy.com/proust-madeleine>, Erişim Tarihi: 25.09.2021

bilincin olduğu söylenemez. Hikâyede genç kızın Türk kadınının geçmişi hakkında hiçbir şey bilmemesi ve onların yaşantısını Fransızca bir roman üzerinden deneyimlediğinin görülmesi bunun en çarpıcı örneğidir. Evde büyük nine gibi tarihe ve topluma tanıklığıyla önemli bir rol oynayan bir figür varken genç kızın bireysel belleği tamamen izole ve kapalıdır: "... Bu kız tıpkı büyük matemleri geçirmiş, felaketler görmüş bir zavallı gibiydi. Hiç gülmüyor, hep mahzun duruyordu. Ah, işte hep bu kitaplar onları zehirliyor, onları solduruyordu. Onları bahara, saadete yabancı bırakıyordu. Ansızın kalbinde bir acı duydu. Bu genç, bu güzel kıza acıyordu..." (Ömer Seyfettin, 2020, s. 191) Büyük ninenin bu tespiti hem yeni neslin içine düştüğü buhranı açıklamakta hem de kültürel belleği yok olan bir milletin gençlerinin içinde bulunduğu durumu gözler önüne sermektedir. Hâlbuki bir insan kendi geçmişini hatırlamak için diğerlerinin hatıralarına başvurmaya sıkça ihtiyaç duyar. Kendisinin dışında var olan ve toplum tarafından onanmış referans noktalarına geri gider. Üstelik bireysel belleğin işleyişi, bireyin türetemediği ve çevresinden ödünç aldığı kelimeler ve fikirlerden ibaret enstrümanlar olmadan mümkün değildir. Bununla beraber sadece zamanın bir anında görülen, yapılan, hissedilen ve düşünülen şeyler hatırlanır; yani bellek diğerleriyle karışmaz. Bellek uzamda ve zamanda oldukça dar bir şekilde sınırlandırılmıştır (Halwachs, 2018, s. 46). Ancak geçmişin yeniden hatırlanması tanığın içinde bulunduğu koşullara bağlı olarak değişir. Okuyucu hikâyenin bütününe düşündüğünde büyük nine ve genç kızın daha önce aralarında geçmişe dair konuşma geçtiğini ancak çoğu zaman münakaşaya dönüşen bu diyalogların genç kız üzerinde herhangi bir tesiri olmadığını algılar. Hikâyede, o günkü konuşmada büyük nineyi geçmişe götüren ve onu harekete geçiren ikinci hatırlatıcı öge, torununun okuduğu Fransızca bir roman olur. *Desenchanté* adlı bu romanın içeriğini merak eden büyük nine, genç kıza romanın adının ne anlama geldiğini ve nelerden bahsettiğini sorar. 'Sevinçten ve saadetten mahrum kadınlar' demek olan bu roman, Türk kadınlarını anlatmaktadır. Romanın adından anlaşıldığı kadarıyla Batı'nın oryantalist tavrının bir yansıması olan bu eser, Doğu kadınına bir sömürü nesnesi olarak imlemekte ve Doğu'nun kadın algısını bu şekilde yansıtarak istediği kadın imajını yaratmaktadır. Büyük nine bu tavır karşısında sürekli genç kıza serzenişte bulunmakta, yeni neslin bu imajla dönüştürülmesinden ve pasifleştirilmesinden yakınmaktadır:

"-Sevinçten, saadetten mahrum kadınlar, Türk kadınları mı?" dedi, hayır, hayır, hayır. Türk kadınları asla sevinçten, saadetten mahrum değildiler. Sevinçten, saadetten mahrum olan sizsiniz. Şimdiki kadınlar... Siz bozuldunuz. Siz büyük annelerinize benzemediniz. Ah biz... gençken ne kadar mesut idik. Bütün meşguliyetimiz eğlence ve neşe idi. Bahar, şu arkamdaki bahar, bizi sevinçten deli ederdi. Şimdi siz bunları görmüyorsunuz, siz bu zehirleyici kitaplar üzerine düşüyor, kabarıyor, soluyor, soluyor, hırçın, berbat, tahammül olunmaz bir mahlûk oluyorsunuz..." (Ömer Seyfettin, 2020, s. 191-192)

Büyük ninenin belleğinde yer tutan Türk kadını imajı neşeli, üretken, canlı ve oldukça dinamik bir yapı arz ederken genç kız pasif, ikincil bir kişiliktir ve ilkel dişilik kayıtlarından oldukça uzaktadır. Yeni nesil okudukça, anladıkça, erkeklere yaklaştıkça eskiden kadınlara ait olan rollerin ve yaşam tarzının onları dar kalıplar içine hapsettiğini düşünmüş ve esaret altında olduklarını hissetmişlerdir. Her ne kadar büyük ninenin yaşadığı dönem ve kadınlara sunulan

imkânlar yeni neslin koşulları düşünülürken cazip gibi görünse de yeni neslin deneyimlediği dönemin koşulları artık değişmiştir. Kadınlar için hayat standartlarının yükseldiği, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kalktığı ve en önemlisi ataerkil düzenin dayattığı rollerin dışına çıkıldığı eşitlikçi ve özgürlükçü bir ortama ihtiyaç duyulmaktadır. Genç kız, Türk kadınının asırlarca evvelki hayat tarzının bugünün koşullarına uymadığını, kadının her şeyden önce insan olarak kabul görüp 'hakiki kadın' kimliğine bürünmesi gerektiğini savunmaktadır: "... Türk kadınlığı bir gün yüksek idrakiyle, altı asırlık tesadüfî ve tabîi bir ıstifa sayesinde harika hâline gelen hüsnüyle, zekâsıyla, insanlık sahnesine çıkacak ihtiramlar ve perestişler önünde yükselmeyecek miydi?.." (Ömer Seyfettin, 2020, s. 197) Genç kızın bu tespitleri yeni neslin arafdalık duygusunu ortaya koyarken diğer taraftan geçmişin baskılandığı, bütün hatırlatıcı unsurların inkâr edilip unutmama/unutturma politikalarının sinsice devreye konulduğu bu ortamda büyük ninenin serzenişleri de aslında nesiller arasındaki çürüyen bağlara atıfta bulunmaktadır. Hâlbuki nesiller arasındaki en güçlü canlı bağ yaşlılardır. Yaşlı ebeveynlerle temas hâlinde olan çocuk, onlarla daha da eski bir geçmişe kadar gider. Yaşlıların gözetimine bırakılan çocuklar onlardan miras bırakılmış her çeşit gelenek ve göreneği doğrudan ebeveynlerin verdikleri kadar hatta onların verdiklerinden daha fazla alırlar. Elbette daha yaşlı ebeveynler de 'kendi zamanlarının' insanlarıdır. Onlar, bugünün yaşamına ve toplumuna bütünüyle dâhil olmamış hâllerleriyle çocuğun ebeveynlerinin yerini alırlar. Zaman farkının unutulduğu ve bugün üzerinden geçmişi geleceğe düşümleyen bu yaşlı insanların/büyük ninenin hikâyeleri çoğu zaman eski bir dönem ve toplum hakkında gösterdiği her şeyle dönemi özetleyen ve yoğunlaştıran bir tabloyla bellekte yer tutar. Ancak diğer taraftan yaşlı ebeveynlerle içerisinde bulunan dünyanın bir anda elimizden kayıp gittiğini düşünebiliriz. Doğumdan çok önceki bir zaman ile dönemin ulusal ilgilerinin zihni ele geçirdiği yüzyıl arasında kalan zamandan bize aile çevresini aşan hiçbir hatıra kalmadığı için tablo yeni karakterle dolarken yaşlı insanların dünyasının yavaşça silindiği bir kesinti oluşur. İzlerin, kısaca geçmişi yeniden inşa etmek için tüm gerekenlerin kalmadığı bir bağlamda bir düşünce durumunun ya da eski hassasiyetlerin var olması mümkün değildir (Halbwachs, 2018, s. 59-61). Bu nedenle büyük ninenin anlattığı hikâyeler, genç kıza mantıksız ve eski inançları içine alan, gerçeklikten oldukça uzakta masumane yalan gibi gelmektedir (Ömer Seyfettin, 2020, s. 197).

Halbwachs, mevcut kaygılarla meşgul yetişkinlerin geçmişle bağlarını kopardıklarını ancak hareketten yorulan yaşlıların ise tam aksine yollarını şimdiki andan saptırdıklarını düşünür. Hikâyede de farklı yaşam tarzlarına sahip iki nesil arasında yaşanan çatışma geçmiş ve anının düzleminin birbirinden tamamen kopuk ve uzakta olmasından kaynaklanmaktadır. Şimdiki zamandan oldukça uzakta çevresindeki yaşam tarzına bir o kadar yabancı olan büyük nine, sürekli geçmişe dönüp hatırladığı her şeyi anlatarak rahatlamaya çalışmaktadır. Bunun nedeni büyük ninenin artık içinde bulunduğu toplumun faal bir üyesi olmamasından kaynaklanmaktadır. Toplumun şartları değişmiş olsa da yine de içinde ona bir rolün tahsis edildiği bir yaşam tarzı sunmak, onun görüşlerine saygı duyup eskinin dokusunu yaşatmak oldukça önemlidir. İlkel kabilelerde yaşlılar geleneklerin muhafızlarıdır ve diğer yaşlılarla beraber geleneğin ayrıntılarına ulaşarak genç kuşağa aktarmakla görevlidirler. Kuşkusuz hayatın sonuna gelmiş bir insan için

geçmiş hatırlama, hakikatin artık veremeyeceği şeyleri hayal gücüyle yeniden fethetme yanılımasıdır (2016, s. 140-142). Aşağıdaki pasajda vurgulanan ifadeler her iki neslin de içinde bulunduğu durumu gözler önüne sermektedir. Her ikisinin de talihinin bu kapalı oda/mezar olması ve onların metaforik düzlemdeki 'uyku' hâli baskılanan benlik ve eylemlerin yansıtıcısı durumundadır:

"Büyük ninenin gözleri kapanıyordu. Bu meşum tefe'ülün *ihtiyar dimağında* husule getirdiği *yorgunluk* on bir *uyku* ilacı gibi tesir etmişti... Odanın *uyutucu* gölgeli sükülünde sanki bu iki vücut eski, yeni Türk kadınlığının *meyus*, teselli kabul etmez iki timsali idi. Biri, bir asır evvelki neslin son numunesini, hayattan ziyade ölüme, nisyana ait bir hatırası... Diğeri, bugünün bir asırlık mecburi tagayyürün narin, tatmin olunmaz bir çiçeği idi. Netice itibariyle ikisinin de talihi bu kapalı tenha oda, bu muhteşem, süslü *mezar* idi." (Ömer Seyfettin 2010: s. 200)

Bu bağlamda büyük nine okuyucu düzleminde bütünüyle olumlayıcı bir izleksel rolle sunulsa da kapanan bir devrin Türk kadını temsil etmektedir ancak onu göz ardı etmek ve bütün bir geçmiş yok sayarak Batı kültürünün gölgesine sığınmak kültürel amnezinin kurbanı olmayı da kolaylaştırmaktadır.

LETHE'NİN SUYUNDAN İÇİP KÜLTÜREL AMNEZİNİN KURBANI OLAN GENÇ KIZ

Lethe, (Yunanca: "Oblivion"), Yunan mitolojisinde Eris'in (Strife) kızı ve unutulmanın kişileşmiş halidir. Klasik Yunanca'da *lethe* kelimesinin tam anlamı 'unutmak', 'unutkanlık' veya 'gizleme' anlamına gelir. Unutkanlık nehri *Lethe*, Yunan yeraltı dünyasının beş nehrinden biridir.⁵ Klasik mitolojiye uygun olarak, *Lethe* aynı zamanda bir Yunan ruhunun adıdır: Unutkanlık ruhu. *Lethe* Nehri'nin yeraltı dünyasında uyku tanrısı *Hypnos*'un mağaralarından aktığına inanılır. Mağaranın girişinin haşhaş ve diğer hipnotik bitkilerle dolu olduğu söylenir. Mağaraya hiç ışık veya ses girmez. Nehir, yalnızca kahramanlar ve tanrılarla ilgili ölümlülerin ölümsüz bir mutluluk hayatı yaşamak için gönderildiği cennet olan *Elysium*'u sınırlanır. *Hades*'teki beş ırmağın hepsinin adı ölümle ilgili duyguları yansıtır: *Styx* - nefret nehri, *Acheron* - acı nehri, *Cocytus* - feryat nehri, *Phlegethon* - ateş nehri ve *Lethe* - unutkanlık nehri. Nehirden içenlerin hepsi unutkanlık yaşar ve *Lethe*'nin mırıldanma sesi uyuşukluğa neden olur. Ölümlerin ruhları öbür dünyaya geçtiğinde, geçmiş yaşamlarını unutmak ve reenkarnasyonlarına hazır olmak için nehirde içmek zorunda kalırlar.⁶ Bir Yunan mistik dinî hareketi olan *Orphism*'de, *Lethe* Nehri'nden su içen yeni ölümlerin geçmiş varlıklarıyla ilgili tüm anılarını kaybedeceğine inanılır. İnisyelere bunun yerine hafıza nehri olan *Mnemosyne*'yi aramaları ve böylece ruhun göçünün sonunu sağlamaları öğretilir. Yeraltı dünyasına bir giriş olduğu düşünülen *Lebadeia* (modern *Levadhia*, Yunanistan) yakınlarındaki *Trophonius*'un kehanetinde, *Lethe* ve *Mnemosyne* adında iki kaynak vardır. *Aristophanes Kurbağalar*'da, *Lethe* ovasından bahseder. *Platon*'un *Devlet*'inin X. babında, ölümlerin ruhları yeniden doğmadan önce 'Dikkatsizlik nehrinden' içmelidir. Latin şairlerinin eserlerinde de *Lethe*, yeraltı dünyasının beş nehrinden biridir.⁷

⁵ <https://greek-myth.fandom.com/wiki/Lethe>, Erişim Tarihi: 24.09.2021

⁶ <https://mythology.net/greek/greek-concepts/lethe/>, Erişim Tarihi: 26.09.2021.

⁷ <https://www.britannica.com/topic/Lethe>, Erişim Tarihi: 24.09.2021

“Bahar ve Kelebekler”de Batı kültür ve medeniyetinin etkisi altında olan genç kız, Lethe nehrinin suyundan içmiş gibi kendisinden önceki neslin hayatından, anılarından, deneyimlerinden tamamen kopuk ve kendi kültürünün değerlerinden bihaberdir. Genç kız hikâyede fiziksel ve ruhsal açıdan büründüğü izleksel rolle kimlik bunalımının yansıtıcısı durumundadır. Sosyal kimliğini savunmaktan oldukça uzakta olan bu genç kız, kendisine dayatılan herhangi bir kimliği kabullenmeye oldukça açık, aidiyet duygusunu kaybetmiş ve yapay bir gerçekliğe sığınmak zorunda kalmıştır. Unutma kültürünün kurbanı olan genç kız, okuduğu Fransızca romanda kendisine empoze edilen ‘sevinçten ve saadetten mahrum Türk kadını’ imajını sorgusuz sualsiz kabullenerek geçmişine, köklerine ve bağlarına yabancılaşmıştır. Batı’nın kendi kimliğini dayatmak için Doğu’nun kadınlarını aşağıladığı bu eser, şarkiyatçılık politikasının bir parçası olarak Doğu insanını/kadınını kendi yarattığı imajın içine hapsederek bir köle/efendi diyalektiği oluşturma çabasından kaynaklanmaktadır. Kendi kültürünün kadınlarını Batı’nın kaleminden okuyarak ait olduğu topluma hâkim bir kimlik ve bilinç taşıma içgüdüsünden oldukça uzakta olan genç kız, yaşanmış tarihine, kültürüne yabancı konumdadır. Büyük ninesiyle yaşadığı evi bir hapisane olarak gören ve sığındığı bu Frenk usulü kitaplar olmasa yalnızlıktan çıldıracağını düşünen genç kız, aslında ‘tabiata, hayata ve hakikate’ yabancı kılınarak toplumsal olayların ve izlenen yanlış siyasi politikaların mağduruyken faili durumuna yükselmiştir. Toplumların siyasi sosyal şartlar sebebiyle yaşadığı krizler, savaşlar, göçler ve en önemlisi de dayatılan kültürler, politikalar, rejimler nesiller arasındaki bağı koparmış ve birbirlerine yabancı kalmalarına sebep olmuştur. Olayların kurbanıyken faili durumuna düşen yeni nesil/genç kız, toplumun değişen şartları karşısında ‘arafdalık’ yaşayarak benliğini yitirip kaygı ve korku duyan mutsuz bir bireye dönüşmüştür. Büyük ninenin serzenişleri okuyucunun gözünde haklı görünse de genç kızın anlatılan geçmişle özdeşleşmesi ve yaşadığı bunalımdan kurtulması mümkün görünmemektedir. Büyük nine bu serzenişlerde bulunsa da kendisi de seksen sene evvelki hayatın şimdi tamamıyla dağıldığından, ‘moda’ tutkusuyla hayat şartlarının değiştiğinden haberdardır. Ona göre frenklik bir veba gibi içimize girmiş; eşyamızı, esvaplarımızı, evlerimizi ve en önemlisi ruhlarımızı değiştirmiştir:

“... Her şey yalan, her şey sahte, her şey taklit oldu. An’anelerimiz öldü. Saadet uzak bir hayale, yetişilmez bir hülyaya inkılap etti... Âdetlerimizle beraber sevinçlerimiz de söndü. Şimdi şaşkın ve muztarip bir nesil... Her şeyden nefret eden, her şeyi fena gören, berbat, hasta, tedavisi imkân haricinde bir nesil... Ah şimdiki mariz ve müteverrim muhit...” (Ömer Seyfettin, 2020, s. 193-194)

Beatriz Sarlo, dünyayı bilindik yapan her şeyin kaybolduğundan bahseder. Artık modern dünyada genç kuşakları yönlendirmek ve geleceği aydınlatmak için yaşlıların geçmişi ve deneyimleri geçerli değildir. Bunun nedeni deneyimlerdeki sürekliliğin kesintiye uğramasından kaynaklanmaktadır. Kuşaklar arası sürekliliğin yok edilmesi olarak tanımlanan şey deneyimin ‘doğası’ndan değil zamanın hızlanmasından kaynaklanmaktadır. Gençler bugünün öyle bir boyutundalar ki ebeveynlerin bilgileri ve inançları onların işine yaramaz. Sonuçta, geçmişin bugün üzerinde bir otorite krizi (bu modern) söz konusudur. Yeni ile eski arasındaki bu bölünmede birincil sorun öznellik değil, öznenin kaybolmasıdır (2012, s. 25-26). Bu nedenle hikâyede kapanan bir devrin kültürü ve değerleri yeni neslin yaşam şartlarıyla uyum sağlamadığı için büyük ninenin

anlattıkları genç kız için bir masaldan öteye geçmemektedir: "...Büyük ninesinin 'tarih-i mukaddes' hikâyeleri gibi garip vehimler içinde masumane yalanlar, mantıksız ve mücerret itikatlar içinde uzayan sözlerini artık işitmiyordu..." (Ömer Seyfettin, 2020, s. 197) Modernitenin bir sonucu olan öznenin suskunlaşması hikâyede genç kızın tıpkı büyük nine gibi bahara ve hayata dargın oluşu üzerinden verilmektedir. Genç kızın, büyük ninenin anlattıklarını dinlememesi, istikbalden ümidini kesmesi, Eski Türk kadınlığının inançlarının yeni Türk kadınlığının talihine nasıl bir hüküm vereceğini merak etmesi öznenin suskunlaşmasıyla örtüşmektedir. Bu nedenle öznenin suskunluğunun kırılması, ancak bellek aracılığıyla geçmiş zamanının tekrar onarılması ve kurtuluş hareketiyle mümkündür. Hikâyede yeni neslin kadınlarının Meşrutiyet'in ilanından sonra insanlık hakkına nail olacaklarını umut etmeleri fakat bu umudun kısa süre sonra sönmesi onları büyük bir hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu nedenle genç kızın hikâyenin sonunda gördüğü 'siyah kelebek' Türk kadınlığının talihinin 'felaket, keder, ölüm' olduğunu, onların ebediyen siyah kefeni yırtamayacaklarını ve dört duvar arasında solup gideceklerini ona düşündürür.

SONUÇ

Hatırlama ve unutmaya bireyin hem kendi hem de içinde bulunduğu toplumun geçmişiyle kurduğu bağ ile ilgilidir. Hatırlama kültüründe geçmişle yüzleşme/yüzleştirme oldukça önemli bir yere sahiptir. Bireyin geçmişle/geçmişle yüzleşmesi için ona hakikatleri sunacak anımsatıcı öğelere ihtiyaç vardır. Bireye kim olduğu hatırlatılırken kolektif/kültürel belleğe ihtiyaç duyulur; onun gündelik hayatta deneyimlediği her şey aslında toplumsal hayatın izdüşümüdür. Bu nedenle hatırlamak ve unutmak her iki hayatı da etkiler. *Bahar ve Kelebekler* hikâyesi birbirinden tamamen kopuk iki nesli temsil eden izleksel roller üzerine kurulmuş örneklem oluşturan bir metindir. Her iki neslin de bu roller üzerinden açıklamasını yapan anlatıcı, okuyucuyu her iki nesil üzerinde düşünmeye sevk eder. Hikâyede büyük ninenin bireysel/otobiyografik belleği bir dönemle ve toplumun deneyimlediği izlerle doludur. Çünkü otobiyografik bellekte yer alan pek çok olayda, izleksel rollerin, karşı değerlerin, zaman ve uzamla beraber gelen betisel özelliklerin katkısıyla beraber kültürel belleğin dokunuşları yer almaktadır. Otobiyografik bellek kültürel belleğin süzgecinden geçerek şekillenir ve kendini orada inşa eder. Hikâyede geleneksel/eski Türk kadını temsil eden büyük nine, bir çağa tanıklık etmiş ve o çağın kültürüyle şekillenen belleğiyle anımsatıcı kişi konumuna yükselmiştir. Torununun torunu olan genç kız ise Batı'nın kültür ve hegemonyasının kurbanı olan kendi kültürüne yabancı bir neslin temsilidir. Büyük nine bu genç kızı kendi geçmişiyle yüzleştirmeye, ona kim olduğunu hatırlatmaya çalışsa da kültürel amnezinin kurbanı olan yeni nesil Türk kadınının uyanışa geçmesi mümkün görünmemektedir. Bireyin toplumla kurduğu ilişki hatırlama ve unutmaya üzerinde oldukça etkilidir. Çünkü birey toplumun belleğinde kendi belleğinin tarihini bulur. Toplumun belleği bireylerin kimlik, tarih ve şuur kazanmalarında oldukça önemli bir role sahiptir. Hikâyede genç kızın Frenkçe okumak, kıyafet değiştirmek, moda uyum sağlamak gibi 'taklit, yalan ve sahte' hayat sürmesi ve içinde yaşadığı toplumdan büsbütün kopuk olması unutmaya kültürünün bir parçası hâline geldiğini kanıtlar niteliktedir. Bu nedenle onun bir grubun ve toplumun üyesi olmak için aynı değerler etrafında

toplanması ve bu değerleri bir sonraki nesle aktarması mümkün değildir. Çünkü çerçevelerin değişmesi unutmayı beraberinde getirir; anıların kalıcılığı, toplumsal bağların ve çerçevelerin dayanıklılığına bağlıdır. Genç kız, Lethe ırmağının suyundan içmiş ve nehirden içenlerin hepsinin unutkanlık yaşaması gibi kendi kültürü hafızasından silinmiştir. Mitolojik öyküye göre nehir, yeraltı dünyasında uyku tanrısı olarak bilinen Hypnos'un mağarasından akar. Mağaranın girişi haşhaş ve diğer hipnotik bitkilerle doludur ve Lethe'nin mırıldanma sesi uyuşukluğa neden olur. Hikâyede metaforik düzlemde uyku tanrısı Hypnos Batı'yı, genç kızın elinden düşmeyen Frenkçe kitaplar ve moda kisvesi altında onlara sunulan 'sahte hayat' mağaranın girişindeki hipnotik bitkileri ve Lethe ırmağının mırıldanma sesinin yarattığı uyuşukluk ise genç kızın bütün gün evde oturup tembellik yapmasını karşılamaktadır. Assmann'a göre kültürel bellek ve kimlik arasında organik bir bağ vardır. Kültürel bellek, "geçmişin anlatsal bir resmini inşa etmemize ve bu süreç boyunca kendimiz için bir imaj ve kimlik geliştirmemize izin veren yeti"dir. Hikâyede genç kız/yeni nesil Türk kadını, geçmişle bağ kuramadığı için eski ve yeniyi bir bütün haline getirebilecek bir imaj ve kimlik geliştirme yetisinden mahrumdur. Genç kız hem kendi kimliğini inşa etme hem de bir grubun parçası olarak onaylanmak için başvuracağı sembolik kurumsallaşmış bir miras olan kültürel bellekten yoksun olduğu gibi kültürel amnezinin de kurbanıdır.

KAYNAKÇA

- Adrian Velicu (2011). Cultural memory between the national and the transnational. *Journal of Aesthetics & Culture*, 3:1, 7246, DOI: 10.3402/jac.v3i0.7246.
- Assmann, Jan (2008). "Communicative and Cultural Memory". *Cultural Memory Studies/An International and Interdisciplinary Handbook*. Ed. Erll A.&Nünning A. Walter de Gruyter – Berlin-New York.
- Assmann, Jan (2015). *Kültürel Bellek/ Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Aydın, Mustafa (2014). *Moderniteye Dışarıdan Bakmak*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Brockmeier, Jens (2002). *Remembering and Forgetting: Narrative as Cultural Memory*. *Culture & Psychology*, (London, Thousand Oaks, CA and New Delhi) Vol. 8(1): 15–43.
- Connerton, Paul (2019). *Toplumlar Nasıl Anımsar*. Çev. Alaeddin Şenel. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Draaisma, Douwe (2012). *Yaşlandıkça Hayat Neden Çabuk Geçer/Belleğimiz Geçmişimizi Nasıl Şekillendirir?* Çev. Gürol Koca. İstanbul: Metis Yayınları.
- Durmuş, Mithat (2018). Ömer Seyfettin'in Bahar ve Kelebekler Adlı Öyküsünde Doğu ve Batı Kadını Karşıtlığından İdeal Kadına. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(2), 890-901.
- Erll, Astrid (2008). "Cultural Memory Studies: An Introduction", *Cultural Memory Studies/An International and Interdisciplinary Handbook*. Ed. Erll A.&Nünning A. Walter de Gruyter – Berlin-New York.
- Halbwachs, Maurice (2016). *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*. Çev. Büşra Uçar. Ankara: Heretik Yayınları.

- Halbwachs, Maurice (2018). *Kolektif Hafıza*. Çev. Banu Barış. Ankara: Heretik Yayınları.
- Jacoby, Russel (1996). *Belleğini Yitiren Toplum/Adler'den Laing'e Konformist Psikolojinin Eleştirisi*. Çev. Hakan Atalay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lampropoulos, A., & Markidou, V. (2010). Introduction: Configuring Cultural Amnesia. *Synthesis: an Anglophone Journal of Comparative Literary Studies*, 0(2), 1-6.
- Sancar, Mithat (2016). *Geçmişle Hesaplaşma/Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarlo, Beatriz (2012). *Geçmiş Zaman Bellek Kültürü ve Özneye Dönüş Üzerine Bir Tartışma*. Çev. Peral Bayaz Charum ve Deniz Ekinci. İstanbul: Metis Yayınları.
- Seyfettin, Ömer (2020). *Bahar ve Kelebekler. Hikâyeler 1* (2. Baskı). Haz. Hülya Argunşah, İstanbul: Dergâh Yay., s. 189-200.
- Welzer, Harald (2008). "Communicative Memory", *Cultural Memory Studies/An International and Interdisciplinary Handbook*. Ed. Erll A.&Nünning A. Walter de Gruyter – Berlin-New York.

İnternet Kaynakları

- Meckien, Richard (2013). Cultural memory: the link between past, present, and future. (<http://www.iea.usp.br/en/news/cultural-memory-the-link-between-past-present-and-future>, Erişim Tarihi: 21.09.2021
- <https://www.verywellmind.com/forgetting-about-psychology-2795034>, Erişim Tarihi: 07.09.2021
- <https://www.britannica.com/topic/Lethe>, Erişim Tarihi: 24.09.2021
- <https://greek-myth.fandom.com/wiki/Lethe>, Erişim Tarihi: 24.09.2021
- <https://www.the-philosophy.com/proust-madeleine>, Erişim Tarihi: 25.09.2021
- <https://mythology.net/greek/greek-concepts/lethe/>, Erişim Tarihi: 26.09.2021

